

האגף לתכנון ולפיתוח תכניות לימודים

מדינת ישראל, משרד החינוך
המחלקה הלימודית

לנכדא מ'זיכרה לזיכרה" מאת ש"י עגנון

פנינה שירב

חוץ ופנים

הסיפור **מדירה לדירה** מופיע בספר **המעשים** ואף ממוקם באמצעיתו. סיפורי קובץ זה פורסמו בבמות שונות במהלך שנות ה-30 וה-40. מבחינות מסוימות **מדירה לדירה** שונה מרוב סיפורי הקובץ. ראשית, סיפור המעשה שבו אינו חורג מהריאלי. אין בו שום התרחשות פנטסטית - לא מעברי זמן בלתי סבירים, לא קפיצות דרך, לא דמויות אלגוריות שאין אפשרות להבינן כפשוטן (כגון יקותיאל נאמן בסיפור **פת שלמה**). הסיפור גם שונה בסיגורו. בחלק גדול מסיפורי **ספר המעשים** הסיגור הוא מבוי סתום שבו מוצא עצמו המספר לאחר מסכת מתישה של התרוצצות והיגררות זיגוגית בין תכליות שונות. לעתים הסיגור מציין דווקא היחלצות מלאכותית פנטסטית, כמו למשל בסיפור **הפנתח לבית אבא**. לעומת אלה מה שמאפיין את הסיגור בסיפור **מדירה לדירה** הוא השינוי שחל במספר המסוגל סוף סוף להכריע היכן יגור, על כל המשתמע מהכרעה זו.

עם זאת, מבחינות תימטיות ומוטיביות הסיפור מקיים קשרים רבים עם שאר סיפורי הקובץ - קודם כול נושא הבית או המעבר בין בתים הוא ציר העובר דרך סיפורים רבים. (ראו למשל: **ידידות** - עמ' 124; **הבית** - עמ' 162; 169) גם נושא היעדר השינה או התשוקה לישון חוזר כחוט השני בסיפורים אחדים בקובץ. ולמותר לציין את הפסיחה על שתי הסעיפים והפסיביות האופייניות כל כך לגיבורי הסיפורים הללו ולמספריהם. בסיפור שלפנינו מגיעה פסיחה זו לשיאה במשפט הבא:

אמרתי לעצמי יש בני אדם כגון שוכני מרתפים שהיו שמחים בחדר כשלי ולא היה כדאי לבקש לי דירה אחרת. אלא מאחר ששכרתי לי חדר אחר מוכרח אני לעבור לשם, אלא מאחר שלא עקרתי את דירתי אולי אין צורך לעקרה (עמ' 178).

אך כאמור בסימומו של הסיפור מכריע המספר לטובת אחת האפשרויות.

מספר מאמרים נכתבו על סיפור זה ואין בדברים הבאים משום ניסיון לחדש הרבה, אלא להציע כיוון דידקטי להתבוננות לינארית שיטתית ולתיחלוד הקריאה בסיפור זה, וזאת באמצעות התבנית פנים/חוץ. זו יכולה לשמש מנוף פרשני שיטתי לסיפור כולו, מעין פריזומה שדרכה ניתן לבחון את סיפור המעשה ואת ההשתמעויות העולות ממנו.

הניגוד בין חוץ לפנים הוא אחד התבניות התפיסיות הבסיסיות ביותר: תחושת החלל הפנים-גופית לעומת החלל החיצוני, ההבדל בין תודעה פנימית לבין מציאות חיצונית, בין רשות הפרט לרשות הרבים וכד'. אם כן, בהמשך נעקוב על פי היחסים שבין פנים לחוץ אחר תנועותיו של המספר במרחב ובנפש לאורך הסיפור כולו.

בחלקו הראשון של הסיפור, המתרחש כנראה בירושלים, המספר שרוי חולה בתוך דירתו. העונה היא חורף. נראה כי מחלותיו הבלתי פוסקות אינן מאפשרות לו לצאת מביתו. הרופא הוא הקשר היחיד שלו עם העולם החיצון. לא נזכרים כל בני משפחה - לא הורים ולא רעיה או ילדים (לשם השוואה עיינו בסיפור **פת שלמה**). ריח התרופות ממלא את חדרו, ובריח זה, כך נאמר, יש חלק שישים מהמוות. כאשר מגיע האביב, חלים שינויים: הציפורים מקישות על חלונו שעה שהן בונות לעצמן קן. הרמז ברור. הרופא פותח חלון ומשליך החוצה בקבוקי תרופות. המספר נשמע לעצת חבריו, עוזב את דירתו ועובר לתל אביב. אם כן, החלון, שהוא מחיצה בין פנים לחוץ "קולט" אותות מבחוץ - הזמנת הציפורים לבניית בית - ו"פולט" אותם סממנים הנקשרים למחלות ולמוות.

מה קורה בדירה בתל אביב מבחינת החיץ שבין פנים לחוץ? בתל אביב קובל המספר הנרגן על כי רעש העולם החיצון חודר ופולש לתוך ביתו, עד כדי כך שאפילו בלילה חדרו משמש כעין תיבת תהודה (יורת נחושת) לרעשי היום; כאילו רעשי היום מצטברים בחדר ולאחר שהות-מה משמיעים עצמם כהד בשעות הלילה ומסלקים כביכול את המחיצה שבין פנים לחוץ ובין יום ללילה. נראה כי כאן התודעה עצמה, תודעת המספר, מתפקדת ככלי קיבול המכיל את החוץ לרעשיו. כאן אין שומעים את ציוץ הציפורים. רעש האוטובוסים, צעקות מוכרי גזוז, קולות העוברים והשבים - שאון העיר הגדולה - הוא שחודר פנימה. חדירה זו אינה מניחה לו לשקוע בשינה. רשות הרבים פורצת פנימה.

אך כל זה כאין וכאפס נוכח התינוק המוזנח היושב על אסקופת הדלת של בעלי הבית. אסקופה היא סף. במקורות מופיעה מלה זו פעמים אחדות, ובדרך כלל בהקשר של איסור טלטול חפצים בשבת מרשות היחיד לרשות הרבים. השאלה בהקשר הלכתי זה היא אפוא

מה דינה של האסקופה, האם היא עדיין ברשות היחיד או שהיא ברשות הרבים? יש פנים לכאן ולכאן.

התינוק העלוב והמוזוהם היושב על האסקופה הוא בנם של בעלי הבית. ישיבתו על האסקופה (שהיא מילת מפתח בסיפור) - בין פנים לחוץ - מעלה את שאלת אחריותו של המספר כלפיו. האם העובדה שהתינוק נטפל אליו ומבקש ממנו את שנמוע ממנו על ידי הוריו מחייבת אותו? רוק חולני שכמותו?

הבית הנפלא שמחוץ לתל אביב ממוקם על גבעה מחוץ לעיר. הרחק מהמונה הסואן. הוא מוקף עצים וגדר. ובחצרו ברכת דגים. בתאורו הוא מזכיר אותו מקום מאווה ומוגן שבשירת ביאליק: "איני יודע יער, וביער/ אני יודע בריכה צנועה אחת וכו'". או "יש בעולם כפר שאנו, מוקף חומת יערים וכו'". מרחב בתוך מרחב בתוך מרחב. (רחם?)

הריחוק והסגירות מביטחים מנוחה ושינה שאליה מתאוה המספר יותר מכול. כאן החוץ, דווקא בגלל הריחוק, אינו חודר פנימה. ואם הוא חודר, הרי זה רק באמצעות צללים ורוח. על האסקופה משתקפים צללי פרחים - דבר שאין בו ממש.

התמונה הרומנטית התלויה בחדרה של בת בעלי הבית, נערה צופה בשקיעה, היא אולי היפוכו המושלם של אותו פנים מוקף ומוגן, אך זהו היפוך לכאורה, שכן גם בתמונה הכול דומם, ריק, חסר תנועה. כאילו נמחק כל הבדל בין חוץ לפנים.

אידיליה, אך כזאת שמובילה לשקיעה. לתרדמת.

עם שובו של המספר לתל אביב, עדיין בכוונה לעבור דירה, הוא מצליח לפתע לישון למרות הרעש מבחוץ. מתברר שהתחושה שהחוץ חודר בכוח פנימה היא קודם כל עניין של מצב תודעתי. אולי אם ה"תוך" מרוקן, החוץ פולש אליו.

אגב, יש עוד שני מקומות מגורים אופצינאליים הנוכרים בסיפור: הקבוצה והמרתפים. הקבוצה היא אכן מסוג המקומות שבהם החיץ בין פנים לחוץ, יחיד וכלל, פרוץ. אך זהו אידיאל שכבר אינו מתאים למספר, כפי שאינו מתאים לזקן, בעל הבית שעל הגבעה.

המרתפים בעיר מייצגים מקומות שאינם ראויים למגורי אנוש. זהו המרחב הנוגד מעצם טבעו את החלום הצינני. דיירי המרתפים מעוררים בלב המספר אסוציאציה של "בלועי קורח". הכוונה לעדת קורח שהאדמה בלעה אותם "וירדו הם וכל אשר להם חיים שאולה ותכס עליהם הארץ ויאבדו מתוך הקהל." (פרשת קורח, במדבר, טו, פס' לג). ומדוע הם אומרים שירה? כי בהמשך נאמר: "וכל ישראל אשר סביבותיהם נסו לקולם, כי אמרו פן תבלענו הארץ." (פס' לה).

ואולם, מחיקת החיץ המשמעותית ביותר בין פנים לחוץ מתרחשת בין התינוק למספר, כאשר הראשון דוחף את אצבעותיו לעיני האחרון, עד שזה נדבק בתחלואיו. תנועתו זו של התינוק מנומקת בשאיפתו לגעת בבבואתו שלו ("בובי, בובי") המשתקפת אליו מתוך עיני המספר. בבואה זו היא מעין תמצית איקונית של קריסת החיץ שבין פנים לחוץ, ובמלים אחרות: ביטול האסקופה שבין ה"אני" ל"האחר" הנוקק לאחבה ותובע אותה. מלכתחילה, יחסו של המספר כלפי התינוק הוא דו-ערכי, אם לא נגוע ממש בחוסר מודעות עצמית. הוא נותן ביטוי ישיר לסלידתו מתינוק אומלל זה, האוכל את הסיד מהקירות, ומתובענותו העקשנית, אך בלילה הוא מטה אוזן לשקט שבין גניחותיו, כדי להיות בטוח שחלילה לא פסק לנשום. (בהקשר זה כדאי לחזור ולקרוא כמה קטעים המתארים את היחסים שבין התינוק למספר - עמ' 172, 173, 180).

התבנית פנים/לחוץ, אם כן, אינה רק עניין מרחבי-חיצוני, אלא גם עניין אינטר-סובייקטיבי. המספר, המעיד על עצמו שהוא חולני, פסיבי, תלוי בעצת ידידיו (ועוד יש בלבו עליהם שהם עושים מעט מידי ומדברים הרבה מידי), מבקש לעצמו מנוחה גמורה. ממעמד של מטופל הנוקק לעצת רופא, ידידים ובנות לווייה בעלות יוזמה מיוחדת (דוגמת זאת שהובילה אותו אל הבית שעל הגבעה), הוא מגלה בעצמו, לקראת סיום הסיפור, דאגה וחיבה לתינוק המזונח היושב על האסקופה. עם שובו לתל אביב לאחר שמונה ימי היעדרות הוא לומד לדעת שנהייתו של התינוק אחריו אינה עניין ברור מאליו ומובטח לעד. המספר מנסה להזכיר לו (שלוש פעמים) שבבואתו מוצפנת בתוך עיניו, אך התינוק שבכה שמונה ימים רצופים מגעונוים למיטיבו היחיד, נסתתמו עיניו. עתה מוטל על המספר לדאוג לפתוח את עיניו מחדש, מעין ברית מילה. (יש להניח ששמונת ימי היעדרות אמורים להעלות אסוציאציה מעין זו.)

בסופו של סיפור המספר אינו נענה לרמיזותיהן של הציפורים שנקשו על חלונו בעודן בנוות לעצמן קן. מסופר כי במהלך שיטוטיו מחוץ לתל אביב הוא אמנם פוגש את בת בעלי הבית שעל הגבעה שהצטרפה לקבוצה, אך נפרד ממנה כידיד... נראה כי הוא סובל מאותו תסביך ממנו סובלות דמויות גברים רבות ביצירתו של עגנון. אך עתה הוא כבר אינו מנסה להכחיש את רגשותיו כלפי תינוק שאינו שלו. הקשר שבין גבר לא-נשוי לבין תינוק שאינו יוצא תלציו הוא אולי הקשר הפחות מובן מאליו שקיים בעולם (השוו את סיומו של סיפור זה לסיום **עובדיה בעל מום** המסתיים באופן דומה.), שהרי המבנה המשפחתי הפטריארכאלי המסורתי (ובין השאר הטלת מגבלות מרחביות על הרעיות - "כבודה של בת מלך פנימה") בא להבטיח שאבות המשפחה יגדלו את צאצאיהם בלבד. ואילו כאן, המספר

הרוק פורש חסותו על תינוק שאינו בנו. פעולה זו היא היציאה המשמעותית ביותר ממעגל ה"אני" הפנימי שלו אל זולתו. במילים אחרות: אפשר לומר כי זוהי גם פעולה של סילוק האסקופה כמה שמסמל את הממשק בין פנים לחוץ. המספר נוטש את ההתכנסות פנימה אל המנוחה, שאינה אלא סוג של תרדמה נפשית, לטובת היציאה החוצה, אל ההענקה והרחבת ה"אני" שמעתה יוכל להכיל גם את ה"אתה" הנוקק.

הכלת הזדקקותו של התינוק לחיבוקיו ולנענועיו בתוך נפשו של המספר מוצאת את ביטויה הלשוני בחתימת הסיפור במילתו של התינוק "עוד", הנהגית בפיו של המספר עצמו.

הצעה לעבודת תלמידים

אחד היסודות ה"פולשים" מהחוץ פנימה הוא הקול לסוגיו השונים: קולות מן הטבע, קולות אנושיים וקולות מיכניים.

עקבו אחר הופעתם של קולות אלה לאורך הסיפור והסבירו כיצד מתוארת "פלישתם" אל תודעת המספר, כיצד הם משפיעים עליו ומהי לדעתכם משמעותם המצטברת.

קישורים ורצפים

"לצאת ממעגל ישותי הקסום" (זלדה) - יצירות המאירות את הערך של יציאה מה"אני" אל הזולת: **מדירה לדירה מול היונה**.

תאריך עדכון אחרון: 26/07/2004